

Milenko A. Perović

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr. Zorana Đinđića 2, RS–21000 Novi Sad
milenko.perovic@gmail.com

Kangrgin pojam vremena

Sažetak

Polazeći od uvjerenja da je Kangrgina knjiga Praksa, vrijeme, svijet jedno od najznačajnijih djela suvremene hrvatske filozofske literature, koja su hrvatskoj filozofiji otvarala prostor mogućnosti dijaloga na ravnoj nozi s najtemeljnijim orijentacijama suvremene filozofije u svijetu, autor se u svom prilogu koncentrirao na analizu Kangrgina pojma vremena. Odabir toga pojma, kao mogućeg predmeta tematske analitičke pozornosti, određen je, s jedne strane, shvaćanjem da je problem vremena središnji topos svih temeljnih filozofskih tematizacija u modernoj filozofiji, te, s druge strane, vodećom tezom da Kangrgina filozofska djelatnost svoju najvišu razinu i samosvojnost postiže i održava upravo u raspravama o problemu vremena i kritičkom dijalogu o problemu vremena s najznačajnijim misaonim likovima moderne filozofije.

Ključne riječi

Milan Kangrga, vrijeme, praxis, svijet

Odnos filozofije prema faktumu vlastita povijesnog postojanja, jednako kao i odnos čovjeka i roda prema vlastitoj povijesnoj egzistenciji, počiva na sposobnosti i htijenju tradiranja. Ono znači moć da se u pamćenju sačuva ono što je bilo i što se mislilo, što se po nekom kriteriju čuva od zaborava. Tradirati se može na temelju odluke da ono što je bilo još uvijek na živi način može napuštivati kako da se bude, te da ono što se već mislilo može svojom temeljitošću obavezivati na pozornost u aktualnom i budućem mišljenju. Što to danas ponajčešće ne izgleda tako – jer iz tzv. »filozofije dana« neprekidno i jednako nemišljeno stiže nagovor da se svako započinjanje u filozofiji ima odvijati kao da se u filozofiji nikada prije nije započinjalo i mislilo – ponajmanje se mogu okriviti i prepustiti zaboravu oni valjani filozofski djelatnici kod kojih je na djelu bila sama »stvar filozofije«. U voluminoznom djelu Milana Kangrga stvar filozofskog mišljenja bila je i još je uvijek na djelu.

Ova me teza obvezuje da svoje izlaganje ne usmjerim tako da bude *hommage* Milanu Kangrgi kao jednom od najznačajnijih hrvatskih filozofa uopće. Namjera izlaganja nije niti u prigodnosti panegiričkog odnosa prema njemu i njegovoj filozofskoj generaciji. Naprotiv, tematski interes za stvar događanja same filozofije u modernoj epohi vodi me u pravcu jednog mogućeg čitanja njegove knjige *Praksa, vrijeme, svijet*, zbog vlastita filozofskog uvjerenja da njezine bitne uvide valja umjeti štiti, koliko od zaborava toliko i od interesa za zgošnjim arhivarenjem po svijetu filozofije. Tu knjigu smatram jednim od najznačajnijih djela hrvatske filozofske literature, kojom je u svoje vrijeme hrvatskoj filozofiji otvoren prostor mogućnosti dijaloga na ravnoj nozi s najtemeljnijim orijentacijama suvremene filozofije u svijetu.

Tematski izbor Kangrginog pojma 'vremena', kao mogućeg predmeta tematske analitičke pozornosti, određen je shvaćanjem da je problem vremena središnji topos svih temeljnih filozofskih tematizacija u modernoj filozofiji. Štoviše, filozofski problem vremena onaj je problemski topos koji u bitnome određuje modernost moderne filozofije u njezinu dijalogu s epohalnim vremenom i uspostavlja sve noseće perspektive razumijevanja vodećih problema filozofije u radikalnom otklonu od duge metafizičke tradicije. Kangrgina filozofska djelatnost svoju najvišu razinu i samosvojnost postiže i održava upravo u raspravama o problemu vremena i kritičkom dijalogu o problemu vremena s najznačajnijim misaonim likovima moderne filozofije.

Njegove analize problema vremena započinju uvidom u neobičnu deficitarost eksplikacije pojma vremena kod samoga Marxa, iako je ona u bitnome smislu pripremljena u Marxovu mišljenju. Upravo je Marxov koncept »povijesnog mišljenja« izrastao na iskustvu mišljenja pojma 'vremena' u njemačkoj idealističkoj tradiciji, u prvome redu, na iskustvu Hegelova poimanja vremena. To je filozofsko iskustvo bilo određujuće i za samu mogućnost Marxova kritičkog dijaloga s Hegelom, ali i za utemeljenje imanentne autokritike biti moderne građanske epohe kod Marxa, koja će pripremiti metodički model za moguće transgrađansko mišljenje u kojemu će jedan od nosivih pojmova biti upravo pojam *vremena*. Na tragu te interpretacijske strategije, Kangrga će razviti vlastito uvjerenje da taj metodički model nije, u punoj mjeri mogućnosti što ga je pružao, razvijen do kraja u onim filozofskim koncepcijama koje su bitno događanje moderne građanske epohe i bitno događanje same filozofije mislile na vodećim poticajima koji su dolazili od Marxova mišljenja (Lukács, Bloch, Marcuse, itd.).

Za Kangrgu, prihvaćanje toga značajnog misaonog poticaja vodilo je zahtjevu da se sudbina čovjeka u modernog građanskoj epohi misli iz aporetškog događanja imanentnih povijesnih struktura samoga bitka čovjeka, u filozofskoj pojmovnoj mreži koja se oblikuje na istaknutom značenju pojmova *prakse*, *vremena* i *svijeta*. To nisu slobodno izabrani pojmovi, na kojima bi se demonstrirala filozofska učenost u obliku razumijevanja povijesti filozofskih pojmova. Naprotiv, po svom ontološkom značenju, to su pojmovi čije moderno epohalno-povijesno odjelovljenje, kao i njihova filozofska eksplikacija udara u same temelje ontologije modernog građanskog svijeta. Kangrga postavlja vodeći stav za raskrivanje te ontologije: povijesnost čovjekova svijeta, u aktu kojim se samoproduciraju i *uspostavljaju i čovjek i povijest i svijet*, pokazuje da je čovjek u svom korijenu vremenito biće. Taj stav ne implicira shvaćanje da je čovjek naprosto po svom bitnom ontološkom ustrojstvu vremenito biće, budući da je svako konačno biće ujedno vremenito biće, jer mu konačnost dolazi upravo po njegovu bitnom ustrojstvu da je vremenito biće. Bit svega konačnog jeste ono vremensko. Bit čovjekova bitka jest vremenovanje, moć čovjeka da se negativno odnosi prema vlastitoj temporalnoj biti, moć da se negira i diskontinuiru to vremensko čovjekove biti. Samovremenovanje, kao permanentno samoodolijevanje moći vremena, kao diskontinuirano samoproduktivno samoispunjavanje – jest najizvorniji način čovjekova opstanka. Taj Kangrgin najtemeljniji i vodeći uvid u bitnu ontološko-antropološku strukturu čovjekova povijesnog svijeta, kristaliziran na iskustvu misaonih paradigmi filozofije njemačkog idealizma i Marxova mišljenja, otkriva se kao traženi metodički model za razumijevanje najizvornijeg načina čovjekove povijesne egzistencije. On se ujedno uzima i kao kritičko mjerilo za epohalne oblike manifestiranja čovjekove biti u modernom povijesnom vremenu. Ono daje da se može razumjeti epohalna mogućnost, što ju je donijela moderna građanska epoha s vodećim principom ljudske subjektivnosti u smislu homocentričnosti

i logocentričnosti, da čovjek samoga sebe oslobodi za najizvorniju odluku o vlastitoj ljudskoj biti, za život prema toj biti. Jednako tako, ona daje da se historijski postignuta vladajuća forma ljudskog života može kritički vrednovati kao opća strategija pretrpavanja, onemogućivanja i zaboravljanja te biti u labirintima efemernog historijskog opstojanja čovjeka. Mjerilo dolazi iz fundamentalnog Hegelova uvida da čovjek jest povijest, na tragu kojega Kangrga postavlja pojam čovjeka u njegovu najizvornijem određenju kao »povijesno događanje«.¹

Put od stava o čovjeku kao »povijesnom događanju«, do razumijevanja vremena, kao ontološke osnove i interpretacijskog ključa razumijevanja kako se bit čovjeka očituje u modernog građanskoj epohi, Kangrgu je nužno vodio preko tematizacije pojma 'prakse'. Kompleksnost analize tog pojma, koja je izvedena naspram aristotelovskog pojma *praxis* i pojma »prakse«, devastiranog u filozofskoj tradiciji i kao takvog isporučenog iz obične filozofske svijesti, pokazuje se kod Kangrga u nekoliko osnovnih elemenata. *Theoria* i *praxis* stoje u nerazdruživu jedinstvu; praktičko djelovanje čovjeka imanentno je usmjereno na prirodu; iz tog izvornog odnosa ono konstituira bitne odnose među ljudima kao društvene odnose; *praxis je ujedno i poiesis*, tj. produkcija i reprodukcija života, ali kao djelovanje kojemu je imanentna mogućnost nadilaženja onoga *techne*, jer djelovanju je cilj sam djelatnik; zbog toga se u djelovanju iskušava smisao čovjekova života; djelovanje je proces postajanja čovjeka čovjekom i neprestano uspostavljanje idealiteta svijeta; djelovanje jest, na koncu, produciranje samoga vremena.

Tako se bit prakse, shvaćene kao samodjelatnost, re-evolucija, kod Kangrga komprimira u složenom iskazu, u kojemu se pokazuje kako se ona otvara za cjelinu onih tematizacija što su činile Kangrgin filozofski opus u cjelini: idealitet svijeta = idealitet vremena = istinsko ljudsko događanje = postajanje čovjeka čovjekom (postajanje prirode ljudskom prirodom) = povijest kao povijesni čin i njegovo odjelovljenje u tzv. vanjskim uvjetima i predmetima za zadovoljenje ljudskih potreba.²

U vremenu u kojemu je golim faktumom filozofske obrazovanosti postalo uvjerenje da je filozofija subjektivnosti – u prvome redu filozofija njemačkog idealizma i Marxova filozofija – sa svojim temeljnim filozofskim rezultatima doživjela tzv. slom, te utoliko u misaonim ruševinama završila svoju povijesno-filozofsku misiju, Kangrga upravo reafirmira stanovište subjektivnosti ljudskog subjekta kao još uvijek najproduktivnije stanovište u beskrajn pluralnih misaonih paradigmi što se preplavile filozofiju u 20. stoljeću. S tog stanovišta on priređuje vlastito razumijevanje problema vremena:

»Subjektivitet [je] bitno konstitutivan za samu mogućnost vremena (u čemu i leži njegov idealitet).«

Samo u subjektivitetu valja tražiti »izvor, porijeklo i iskon vremena«,³ jer vrijeme i jest izvor, porijeklo i iskon samoga subjektiviteta, bitka čovjekova kao moći samovremenovanja. Iz izvanjštenja subjektivnosti, kao moderne »kategorije«, pokazuje se da i vrijeme ima vlastitu povijest. Pokazuje se da i samom vremenu treba vremena da bi se iskazalo u svojoj vremenskoj biti kao pojam. Iz te se spoznaje otvara svijest o granici tradicionalne metafizike i legitimira

1
Milan Kangrga, *Odabrana djela*, tom 3: *Praksa, vrijeme, svijet*, Naprijed, Zagreb 1989., str. 11.

2
Isto, str. 101.

3
Isto, str. 105.

moгуćnost povijesnog mišljenja. S njegova stanovišta vrijeme je moguće pojmiti kao »bitni diskontinuitet«, tj. kao »posredovanje pomoću proizvođenja«, u kojemu se pokazuje da je realno vrijeme »prekid i tek time započeti proces pun sadržaja i smisla jednog konkretnog (konačnog) događanja«. ⁴ Ta ideja slijedi iz duha Hegelova određenja: »Vrijeme jest sam opstojeći pojam«, na temelju čega Kangrga zaključuje da sam pojam jest u bitnome vremenovanje! To nije puki misaoni proces »uvlačenja« vremena u pojam, nego »poistovjećivanje pojma i vremena, povijesni prijelom, koji čini epohu«. ⁵

Ta misaona nit vodilja usmjerila je Kangrgu u svojevrsni integralni dijalog s cijelom filozofskom tradicijom, sa svim relevantnijim filozofima koji su u povijesti filozofije promišljali problem vremena (Platon, Aristotel, Plotin, Augustin, Descartes, Vico, Herder, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Marx, Bloch, Lukács, Marcuse, Nietzsche, Merleau-Ponty, Bergson, Heidegger, Ortega y Gasset, Kojève, itd.). Refleksije o Hegelovu i Heideggerovu poimanju vremena pokazuju mjeru same Kangrgine mogućnosti kritičkog razgovora s vodećim misaonim likovima vremena. U tom je dijalogu otvoren niz fundamentalnih filozofskih problema (kontinuitet i diskontinuitet vremena, odnos percepcije i apercpcije, pojam budućnosti, pojam intimiziranog vremenovanja, odnosa ontologije i povijesti, odnosa povijesti i historije, problem napretka, problem slobodnog vremena, te problem utopijskog smisla vremena).

Milenko A. Perović

Der Zeitbegriff bei Kangrga

Zusammenfassung

Von der Überzeugung ausgehend, dass Kangrgas Buch Praxis, Zeit, Welt eines der bedeutendsten Werke der zeitgenössischen kroatischen philosophischen Literatur ist, das der kroatischen Philosophie einen gleichrangigen Dialog mit den fundamentalen Orientierungen der zeitgenössischen Philosophie in der ganzen Welt ermöglichten, konzentriert sich der Autor in diesem Beitrag auf die Analyse seines Zeit-Begriffs. Die Wahl dieses Begriffs als des potentiellen Gegenstands der thematischen analytischen Konzentration ist einerseits durch die Auffassung bestimmt, dass der Zeit-Begriff der zentrale Topos aller fundamentalen philosophischen Thematisierungen in der modernen Philosophie ist, und andererseits durch die Hauptthese, dass Kangrgas philosophische Tätigkeit ihren höchsten Rang und ihre Eigentümlichkeit gerade in den Auseinandersetzungen über das Zeit-Problem und in dem kritischen Dialog über das Zeit-Problem mit den bedeutendsten denkenden Persönlichkeiten der modernen Philosophie erreicht und aufrechterhält.

Schlüsselwörter

Milan Kangrga, Zeit, praxis, Welt

4
Isto, str. 171.

5
Isto, str. 173.